

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 340.134–053.2

І.П. Багаденко,
кандидат юридичних наук,
О.П. Левківська

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ “ЗЕЛЕНИХ КІМНАТ” ПІД ЧАС ДОПИТУ ДІТЕЙ

Досліджено міжнародні стандарти в галузі дотримання прав дітей – свідків чи жертв злочинних посягань. Проаналізовано окремі національні нормативно-правові акти у сфері організації допиту дітей указаної категорії. Обґрунтовано необхідність удосконалення кримінально-процесуальних норм у сфері використання “зелених кімнат” під час допиту дітей та сформульовано відповідні пропозиції.

Ключові слова: особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи, використання “зелених кімнат”, методика “зелена кімната”.

В статті досліджені міжнародні стандарти в галузі дотримання прав дітей-свідків чи жертв злочинних посягань. Проаналізовані окремі національні нормативно-правові акти в сфері організації допиту дітей указаної категорії. Обґрунтовано необхідність удосконалення кримінально-процесуальних норм у сфері використання “зелених кімнат” в час допиту дітей та сформульовані відповідні пропозиції.

Ключевые слова: особенности допроса малолетнего или несовершеннолетнего лица, использование “зеленых комнат”, методика “зеленая комната”.

The international standards in the field of an observance of the rights of children-witnesses or victims of criminal trespasses are investigated. Several national regulatory acts in the field of an organization of the questioning of the children are analyzed. The necessity of an improvement of the rules of the criminal procedure in the field of “green rooms” during the questioning of the children is proved and several proposals are formulated.

Keywords: features of questioning of a minor or a young child, use of “green rooms”, technique of “green room”.

Опитування дитини, яка потерпіла від насильства чи стала свідком злочину, є складним процесом, що вимагає забезпечення особливих умов, підходу, а також володіння необхідними навичками особою, яка проводить опитування. Це сприятиме отриманню від дитини найбільш достовірних і правдивих свідчень, а також надасть змогу зменшити психологічне травмування дитини в процесі опитування. Саме тому в ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру як одного з документів, що містить найбільш докладні вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, зазначається: “...кожна держава має вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: б) проведення опитування дитини у спеціально обладнаному та пристосованому для цього

приміщенні; с) проведення опитування дитини спеціально підготовленою особою; d) досягнення якомога меншої кількості опитувань, настільки, наскільки це є необхідним для цілей кримінального провадження...”.

Основні проблеми, пов'язані із допитом дітей, досліджували такі вчені-криміналісти, як О.М. Васильєв, Л.М. Карнеєва, В.О. Коновалова, М.М. Коченова, Н.Р. Осіпова, С.В. Кузнєцова, Т.С. Кобцова, В.В. Печерський, С.Ю. Ревтова, В.Ю. Шепітько та інші. Окремі питання, пов'язані з необхідністю створення спеціально обладнаних та пристосованих для допиту дітей приміщень, а також особливостями організації роботи з дітьми в так званих “зелених кімнатах”, досліджували такі вчені: Н.П. Бочкор, Т.М. Бухтіарова, О.В. Даценко, М.В. Євсюкова, К.Б. Левченко, Г.О. Хрестова, О.М. Цільмак, Л.О. Шевченко, О.В. Швед, С.І. Яковенко та інші. Результати праць цих авторів мають безсумнівну теоретичну та практичну значущість. Водночас у них досліджувались переважно психологічні особливості організації роботи з дітьми у “зелених кімнатах”, питання щодо обладнання таких кімнат, а також питання нормативно-правового забезпечення їх функціонування тощо. Однак зазначені питання, зокрема нормативно-правового забезпечення, авторами розглядались фрагментарно, головним чином, відповідно до чинного законодавства.

Дослідження спрямоване на вивчення міжнародних стандартів у галузі дотримання прав та забезпечення потреб дітей груп ризику, зокрема, організації допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, а також відповідності цим стандартам національного законодавства у сфері використання “зелених кімнат”.

Серед міжнародних стандартів у галузі дотримання прав та забезпечення потреб дітей груп ризику одним із документів, у якому найбільш докладно визначаються вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, є, як зазначалося вище, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру. Конвенція передбачає окремий розділ, який стосується “розслідування, кримінального переслідування та процесуального права”. У ст. 35 Конвенції “Опитування дитини” вказується, що кожна держава має вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та пристосованому для цього приміщенні;

проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

проведення якомога меншої кількості опитувань, настільки, наскільки це є необхідним для цілей кримінального провадження;

можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама обирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [1].

Вимагається вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, в разі доцільності, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її внутрішнього законодавства.

Створення кімнат, призначених спеціально для проведення опитувань дітей, є однією з рекомендацій Керівних принципів ООН з питань правосуддя у справах,

пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів, затверджених Резолюцією 2005/20 Економічної і соціальної ради ООН у 2005 році.

Керівні принципи містять Розділ XI, що стосується права на захист у складних ситуаціях під час здійснення правосуддя. Саме в цьому розділі йдеться про оптимальний процес та умови опитування дітей-жертв та/або свідків злочинів. Зокрема, в п. 30 зазначається: “Фахівцям слід проявляти щире ставлення до дітей – жертв та свідків злочинів з метою:

d) застосування процедур, у ході яких виявляється дружнє ставлення до дітей, у тому числі шляхом забезпечення наявності кімнат для проведення опитувань, призначених спеціально для дітей, створення в тій же місцевості міждисциплінарних служб для дітей-жертв, пристосування судових приміщень до інтересів дітей-свідків, встановлення перерв у процесі дачі дитиною показань, встановлення строків слухань в такий час дня, який відповідає віку та ступеню зрілості дитини, а також створення належної системи повідомлень, що забезпечує виклик дитини в суд тільки в разі необхідності, і прийняття інших заходів, що полегшують процес дачі дитиною показань”.

У п. 31 передбачено, що фахівцям слід також застосовувати заходи з метою:

a) обмеження числа опитувань: повинні застосовуватися спеціальні процедури отримання показань від дітей – свідків та жертв з метою скорочення числа опитувань, заяв і заслуховувань, а також, особливо, таких контактів із процесом здійснення правосуддя, які не є необхідними, зокрема, шляхом запису відеоматеріалів...” [2].

Як і на рівні ООН, на рівні Ради Європи існують документи й рекомендаційного характеру, що стосуються запровадження правосуддя, яке було б дружнім до дитини. Найбільш повним документом є Керівні принципи щодо судочинства, дружнього дитині, що прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. Серед основних принципів, на яких базується цей документ, – максимальне дотримання інтересів дитини, повага до гідності, захист від дискримінації, верховенство закону. І хоча цей документ більше сфокусований на встановленні стандартів поведінки з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, Керівні принципи містять певні положення щодо дітей у контакті із законом і стандарти поведінки із дітьми – жертвами та свідками злочинів. Так, зокрема, п. 64 розділу 6 “Свідчення / заяви дітей” містить положення, що вказують, що опитування дітей з метою отримання інформації та доказів по справі має бути проведено спеціально навченим фахівцем. Таке опитування дітей має проходити у сприятливих умовах, враховуючи вік, зрілість та рівень розуміння обставин дитиною, а також будь-які складнощі у спілкуванні. У п. 74 зазначається, що “необхідно вивчити можливості відбирання показів у дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних приміщеннях, обладнаних для дітей, і у спеціальних, сприятливих для дітей, умовах” [3].

Більшість цих вимог на рівні національного законодавства України не втілено.

В той же час, відбулися певні зрушення в кримінально-процесуальному законодавстві. Так, законодавцем визначено особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи на стадії слідства – ст. 226 чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), а також під час судового розгляду – ст. 354 КПК. Зокрема, серед особливостей допиту (як слідчої дії) малолітньої або неповнолітньої особи законодавець визначив присутність законного представника, педагога або психолога, а, за необхідності, – лікаря; тривалість допиту до однієї години (а в цілому – до двох годин на день) тощо. Під час судового розгляду у випадках, коли це необхідно для захисту прав малолітнього чи неповнолітнього

потерпілого, останній може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження).

Відповідно до старої редакції КПК, особливості допиту неповнолітньої особи зосереджувалися на такому учасникові процесу, як свідок (допит неповнолітнього потерпілого розуміється за аналогією). Також виокремлені особливості провадження стосовно неповнолітніх обвинувачених / підсудних (провадження в справах про злочини неповнолітніх).

Для наочного порівняння можемо скласти відповідну таблицю із зазначеними вище положеннями старого та нового КПК (табл. 1).

Таблиця 1

Редакція 28 грудня 1960 року	Редакція 19 листопада 2012 року
<p><i>Стаття 168. Допит неповнолітнього свідка</i> Допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом слідчого – віком до шістнадцяти років проводиться за правилами статті 167 цього Кодексу (Допит свідка) в присутності педагога, а при необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього. До початку допиту зазначеним особам роз'яснюється їх обов'язок бути присутніми при допиті, а також право викладати свої зауваження із дозволу слідчого задавати свідкові запитання. Запитання, поставлені свідкові законними представниками, педагогом або лікарем, і їх зауваження заносяться до протоколу. Слідчий вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесено до протоколу. Свідкові, який не досяг шістнадцятирічного віку, роз'яснюється його обов'язок говорити тільки правду, але про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за завідомо неправдиві показання він не попереджається.</p>	<p><i>Стаття 226. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи</i> 1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. 2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватись без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. 3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. 4. До початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.</p>
<p><i>Стаття 171. Виклик і допит потерпілого</i> Виклик потерпілого проводиться за правилами, встановленими статтею 166 цього Кодексу (Порядок виклику свідка для допиту).</p>	
<p><i>Стаття 307. Допит неповнолітнього свідка</i> Допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом суду – до шістнадцяти років проводиться в суді за правилами, зазначеними в статті 168 цього Кодексу (Допит неповнолітнього свідка). По закінченні допиту неповнолітній свідок видаляється із залу суду, крім випадків, коли суд з власної ініціативи або за клопотанням прокурора чи інших учасників судового розгляду визнає присутність цього свідка в залі суду необхідною. У виняткових випадках, коли цього вимагають інтереси справи або безпека свідка, допит неповнолітнього свідка за ухвалою суду може бути у відсутності підсудного. Після повернення підсудного до залу суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями свідка і надати йому можливість задавати питання свідкові, а також дати пояснення з приводу показань свідка.</p>	<p><i>Стаття 354. Особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого</i> 1. Допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря. 2. Свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги. 3. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставити запитання. Головуючий має право відвести поставлене запитання. 4. У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та / або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження).</p>
<p><i>Стаття 308. Допит потерпілого</i> Потерпілий допитується за правилами допиту свідків. Допит потерпілого проводиться перед допитом свідків.</p>	<p>5. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених цією статтею.</p>

Таким чином, незважаючи на певні зрушення у кримінально-процесуальному аспекті, запозичення досвіду щодо застосування процедур, дружніх до дітей, шляхом нормативного забезпечення використання “зелених кімнат”, призначених спеціально для проведення опитувань дітей, пристосування судових приміщень до інтересів дітей-свідків тощо здійснено не було.

Наразі маємо Інструкцію з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, затверджену наказом МВС України від 19.12.2012 № 1176, у якій використовується термін “методика “зелена кімната””. Цей термін тлумачиться як методика проведення інтерв'ювання дитини, яка потерпіла або стала свідком злочину, в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини, з урахуванням її індивідуально-психологічних та психофізіологічних властивостей [4]. Зокрема, в розділі VIII “Організація надання правової та психологічної допомоги дітям, які є потерпілими в кримінальному провадженні чи стали свідками злочину” зазначається, що проведення опитування дитини, яка є потерпілою або свідком у кримінальному провадженні, здійснюється у спеціально обладнаному чи облаштованому для цих цілей приміщенні із застосуванням методики “зелена кімната”. Ця методика застосовується до дітей віком від 4 до 14 років, а на розсуд слідчого чи суду – й у віці від 14 до 16 років, які потерпіли внаслідок учинення злочинів проти статевої свободи і недоторканості, інших злочинів насильницького характеру або стали свідками таких злочинів.

Окрім зазначеної Інструкції, інших нормативно-правових актів або положень законодавства, які б регламентували порядок використання “зелених кімнат”, а також забезпечення їх функціонування і як методик, і як спеціально обладнаних для опитування / допиту зазначеної категорії дітей приміщень, на жаль, наразі не маємо.

Методичною підтримкою для вирішення питань, пов'язаних із використанням “зелених кімнат”, на сьогодні є декілька рекомендацій, підготовлених на базі Харківського, Одеського та Дніпропетровського національних університетів внутрішніх справ за участю громадських правозахисних організацій.

Таким чином, постає необхідність порушення питання щодо вдосконалення кримінально-процесуальних норм у сфері використання “зелених кімнат” під час допиту дітей.

Відповідно до вимог чинного КПК працівники оперативних підрозділів, у тому числі працівники кримінальної міліції у справах дітей, які безпосередньо здійснюють опитування дітей, можуть проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні лише за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ст. 41 КПК).

Станом на сьогодні не в кожному районному відділі (управлінні) обладнано “зелену кімнату” для роботи працівників кримінальної міліції у справах дітей (далі – КМСД) з потерпілими від насильницьких злочинів дітьми, дітьми-свідками та іншими. Це, у свою чергу, змушує працівників КМСД використовувати для цього звичайні приміщення, а за відсутності спеціальних навичок та знань – і застарілі методики.

Водночас головною метою, а також специфікою указаних спеціальних приміщень є можливість здійснення аудіо- та відеозапису процесу опитування / допиту дітей, які потерпіли внаслідок злочину чи стали свідками сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів, або такими, які підозрюються у вчиненні злочинів (за допомогою спеціальних методик, дружніх до дитини), та можливість подальшого використання здійсненого запису в ході слідства без проведення повторних допитів і, відповідно, без повторного травмування психіки дитини.

Враховуючи викладене вище, вважаємо за доцільне передбачити в чинному КПК серед особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи на стадії досудового розслідування необхідність проведення такого допиту в “зеленій кімнаті” шляхом **доповнення статті 226 КПК наступним положенням:** *“Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у “зеленій кімнаті”, призначеній спеціально для роботи з дітьми, які є потерпілими від насильницьких злочинів чи свідками, або які підозрюються у вчиненні злочинів, за допомогою спеціальної методики “зелена кімната””*.

Відповідним чином, слід передбачити серед особливостей допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого на стадії судового розгляду можливість використання здійсненого відеозапису попереднього допиту шляхом **доповнення статті 354 КПК таким положенням:** *“У випадках, коли це необхідно для захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка / потерпілого, може бути використано як доказ відеозапис допиту останнього, здійснений під час досудового розслідування. При цьому, виклик малолітнього чи неповнолітнього свідка / потерпілого в суд здійснюється в разі необхідності”*.

З метою захисту прав та забезпечення потреб дітей груп ризику національне законодавство потребує приведення у відповідність до міжнародних стандартів у сфері організації допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, зокрема, шляхом чіткої регламентації використання “зелених кімнат” як спеціальних приміщень, так і спеціальних методик, у яких виявлялося б дружнє ставлення до дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
2. Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів, затверджених Резолюцією 2005/20 Економічної і соціальної ради ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.
3. Керівні принципи щодо судочинства, дружнього дитині, що прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://childfund.org.ua/Uploads/Files/docs/Guidelines_cChild_Friendly_Justice_Ukr.pdf.
4. Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : затверджена наказом МВС України від 19.12.2012 № 1176 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13>.

Отримано 02.12.2013